

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ; СУДОУСТРІЙ

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240942>
УДК 342.727:004.77(045)

Г. П. Орел, аспірантка
Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національний університет «Одеська морська академія»
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65029, Україна
e-mail: a.orel8@outlook.com

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ
РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Дана стаття присвячена розгляду складових частин правового забезпечення прав людини в умовах розвитку соціальних мереж. Розглянуто питання правового статусу осіб – учасників інтернет-спілкування. До таких прав віднесено: право на об'єднання; право на свободу думки і слова; інформаційні права, пов'язані з поширенням, передачею, отриманням і використанням інформації. Також, у даній статті висвітлено питання неправомірних проявів, що тягнуть за собою порушення законних прав та інтересів. Для індивідуального користувача це незаконний доступ до персональних даних, розголошення конфіденційної інформації; дифамація; порушення авторських прав; шахрайство, неправомірне використання банківських даних та ін. Висвітлено питання безпеки персональних даних користувачів соціальних мереж. Основним нормативно-правовим актом, який діє сьогодні у сфері захисту персональних даних у мережі Інтернет, є Конвенція Ради Європи про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних. Визначено, що в силу потенційних загроз, що виникають у зв'язку з функціонуванням соціальних мереж та інших інститутів інтернет-комунікації, перспективним напрямком стає створення правових режимів прав людини в частині регламентації інтернет-відносин щодо поширення інформації при забезпеченні балансу інтересів всіх учасників такої комунікації і їх гармонізації з основами публічного правопорядку. При цьому окремі проблеми, наприклад захист репутації, охорона інтелектуальної власності, слід вирішувати в руслі вже сформованого галузевого регулювання, розвиваючи його з урахуванням специфіки інтернет-комунікації.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет-комунікації, учасники інтернет-спілкування, правове забезпечення, шахрайство, права людини.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобального розвитку соціально-економічного та суспільного життя на основі інформаційно- комунікаційних технологій все частіше основним об'єктом уваги стають питання організації і розвитку інтернет-простору або кіберпростору, які багато в чому створюють нову реальність як для індивідів і організацій, так і для держав. На думку Ш. Шольберга, кіберпростір, в якому власне і функціонують соціальні мережі, в даний час можна розглядати як одну з основних сфер життя поряд із землею, водою, повітрям і космосом, нужденними в координуванні правових заходів при співробітництві всіх націй.

В рамках інтернет-простору протікають активні інформаційно- комунікаційні процеси між особами, які утворюють саморегульовані інтернет-спільноти, існуючі без чітко визначених національних кордонів і дозволяють підтримувати різні відносини з приводу інформації, що циркулює в світовій інфраструктурі.

Відповідні процеси супроводжуються розвитком складного структурно-функціонального середовища інформаційно-комунікаційного обміну і появою нових механізмів формування ідентичності і соціалізації, що тягнуть за собою значне прискорення взаємодії великої кількості учасників і зміну масштабів яка відбувається у соціально-економічних і суспільно-політичних подіях.

Саме тому набуває актуальності проблематика правового забезпечення прав людини в умовах розвитку соціальних мереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методологічні основи забезпечення інформаційної безпеки та захисту прав людини в Інтернеті досліджувалися Д. М. Бойдою, О. І. Гарасимчуком, О. М. Манєєвим, В. А. Копиловим та ін. Разом з тим, проблеми вдосконалення правового захисту прав людини у соціальних мережах залишилися маловивченими.

Метою статті є дослідження існуючої системи правового захисту прав людини у соціальних мережах. Завданнями, у свою чергу, є визначення нормативних аспектів забезпечення прав людини в умовах розвитку соціальних мереж та визначення напрямів його удосконалення з урахуванням розвитку соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. Численні проблеми інтернет-спільноти можна простежити на прикладі розвитку найбільш поширеної в даний час форми прояву інформаційної комунікації і соціалізації – соціальних мереж. У зв'язку зі стрімким розвитком і масовим поширенням даної форми інтернет-комунікації актуалізується проблема однакового визначення соціальних інтернет-мереж з метою правового забезпечення їх розвитку і вироблення концептуальних законодавчих підходів до їх функціонування.

Згідно з визначенням, запропонованим відомим дослідником цієї області Д. Бойд, соціальні інтернет-мережі – це «мережеві послуги, які дозволяють приватним особам: 1) будувати суспільні або напівсуспільні профілі в межах обмежень, накладених системою, 2) визначати список інших користувачів, з якими вони можуть взаємодіяти і ділитися інформацією, 3) переглядати і пов'язувати їх список контактів з іншими, створеними користувачами всередині системи» [8]. На нашу думку, це визначення хоча і представляє лаконічне перерахування основних функціональних характеристик, але не охоплює все різноманіття і складність даного явища. Вважаємо, що соціальну інтернет-мережу можна охарактеризувати як: 1) побудову соціальних зв'язків, формування груп і співтовариств на основі етичних і правових норм; 2) телекомунікаційну платформу для побудови зв'язків, яка дозволяє розглядати соціальну інтернет-мережу вже як засіб не тільки комунікації, але і масового поширення інформації; 3) транскордонне віртуальне спілкування, забезпечене користувачам соціальних інтернет-мереж. Дедалі більше значення віртуальних соціальних мереж можна розглядати як одну з глобальних тенденцій, обумовлену особливостями розвитку суспільних відносин на сучасному етапі.

Феномен соціальних інтернет-мереж досліджується представниками різних напрямів науки, зокрема пропонується в самому Інтернеті визначити і систематизувати вказане явище. Наприклад, сайт «Список соціальних мереж» [7] надає каталог, в якому виділені глобальні, геосоціальні (світові і національні), професійні, релігійні та інші мережі. Однак доступність послуг зі створення нових ресурсів такого роду ускладнює будь-яку їх класифікацію або систематизацію.

Інтенсивний розвиток і масове використання розглянутих мережевих ресурсів ускладнює зміст правового статусу осіб – учасників інтернет-спілкування, а правовий статус особистості, на нашу думку, має основоположне значення в числі правових аспектів будь-якого суспільного явища, в тому числі соціальних інтернет-мереж. В цілому можна стверджувати, що виникнення і функціонування сучасних мережевих інтернет-ресурсів засноване на реалізації конституційних прав як невід'ємної складової правового статусу особистості. До таких прав слід віднести: право на об'єднання (в структурі соціальної інтернет-мережі формуються спільноти і групи з приводу найрізноманітніших інтересів, однак створення таких об'єднань не повинно суперечити основам, встановленим Конституцією України); право на свободу думки і слова (одна з причин привабливості онлайн-соціальних мереж для користувачів полягає в можливості висловити свої думки, судження, оцінку по якомусь питанню); інформаційні права, пов'язані з поширенням, передачею, отриманням і використанням інформації.

У той же час реалізація зазначених конституційних прав часто супроводжується неправомірними проявами і тягне за собою порушення законних прав та інтересів.

Для індивідуального користувача це можуть бути незаконний доступ до персональних даних, розголошення конфіденційної інформації; дифамація; порушення авторських прав; шахрайство, неправомірне використання банківських даних та ін.

Багато із зазначених питань в цілому врегульовані в рамках чинного галузевого законодавства (наприклад, кримінально-, адміністративно-, цивільно-правовими актами), яке однаково поширюється на суб'єктів реального та віртуального спілкування. Однак існуючі правові регулятори багато в чому не враховують перетворення в особливостях статусу особистості, яка стала учасником віртуального інтернет-спілкування, організованого в соціальних інтернет-мережах.

Поступово межа між віртуальною і реальною дійсністю може стати настільки прозорою, що буде невідомо, хто виступає суб'єктом реальних суспільних відносин – «віртуальна особистість» або «реальна» людина. Для того щоб юридична норма надавала регулятивний вплив на суспільні відносини нового типу, її творці повинні враховувати, хто буде суб'єктом цих відносин, і формувати «тіло норми» відповідно до нових тенденцій розвитку суспільства. У зв'язку з цим концептуально змінюється відмінність між «суб'єктом права» і «суб'єктом правовідносин», елементами механізму правового регулювання, і нерідко на етапі індивідуалізації юридичних норм в інформаційному суспільстві стає неможливим ідентифікація «віртуальної особистості» з реальним суб'єктом конкретних правовідносин, тому виникає проблема регулювання соціальних інтернет-мереж за допомогою закріплених в законодавстві механізмів і процедур.

Слід зазначити значний функціональний вплив соціальних інтернет-мереж на організацію публічного правопорядку і соціально-політичний розвиток. В даний час можна стверджувати, що соціальні мережі однаково важливі як для розвитку інститутів демократії громадянського суспільства, так і для підвищення ефективності державного управління. Сприяння розвитку інститутів демократії та громадянського суспільства виражається насамперед у тому, що соціальні інтернет-мережі стають дієвим механізмом громадської експертизи: «члени мереж отримують можливість бути почутими, а всі події знаходять свою оцінку. Соціальні мережі практично реалізують мотивацію кожної людини до участі в управлінні суспільством ...» [5]; наприклад, інтернет-ресурс «Електронна демократія» на Facebook [3] є інформаційним майданчиком загального користування та призначений для публічного обговорення, формування та відправки в організації (органи державної влади і місцевого самоврядування, комерційні структури та ін.) відкритих публічних колективних звернень громадян та публічної оцінки громадянами отриманих від організацій відповідей. Тим самим соціальні мережі зміцнюють права на участь в управлінні справами держави, в тому числі через вільні вибори, надаючи додаткові можливості для проведення громадських дискусій, підвищуючи їх якість, стимулюють демократичні процеси, активність, ініціативність, поінформованість і залученість громадян до питань, пов'язаних з державним управлінням.

Соціальні інтернет-мережі використовуються першими особами держави [1, с. 73]. Деякі громадські і державні діячі вважають, що раніше, до появи таких ресурсів, діяли «наосліп», виступаючи з ініціативою проведення будь-яких заходів без попереднього обговорення громадськості. Опитування громадської думки і електронні ЗМІ, до недавнього часу орієнтовані на спеціалізовану аудиторію, поступово стають дискусійними майданчиками, на яких кожен може висловити свою думку.

Разом з тим за допомогою соціальних інтернет-мереж можуть створюватися умови, які істотно перешкоджають оптимізації та ефективному розвитку публічного правопорядку, в зв'язку з чим актуальним є питання про створення контрольних і стримуючих механізмів функціонування розглянутих інтернет-ресурсів.

На спеціальну увагу заслуговують проблеми, пов'язані з безпекою персональних даних користувачів соціальних мереж.

Основним нормативно-правовим актом, який діє сьогодні у сфері захисту персональних даних у мережі Інтернет, є Конвенція Ради Європи про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних. Аналізуючи положення Конвенції,

відзначимо, що у зв'язку з тим, що збільшується використання автоматизованої обробки персональних даних за останні кілька десятиліть посилило ризик незаконного використання персональних даних і полегшило їх передачу між країнами з великими відмінностями в рівні захисту персональних даних, в 1976 році Комітет Міністрів Ради Європи доручив Комітету експертів із захисту даних, створеному під егідою Європейського комітету із правового співробітництва, підготувати Конвенцію про захист фізичних осіб при обробці персональних даних, що здійснюється на міжнародному рівні. З листопада 1976 року по травень 1979 р. Комітет із захисту даних провів чотири засідання. Робоча група, складена з експертів, що представляли Австрію, Бельгію, Францію, ФРН, Італію, Нідерланди, Іспанію, Швецію, Швейцарію та Великобританію, кілька разів збиралася між пленарними засіданнями Комітету з тим, щоб розробити загальну філософію, а також уточнити деталі проекту Конвенції. У квітні 1980 року інший комітет експертів переглянув і допрацював текст. Він був схвалений Європейським комітетом із правового співробітництва та затверджений Комітетом Міністрів, який вирішив відкрити Конвенцію для підписання 28 січня 1981 р. [6].

Згідно з вимогами Конвенції країни можуть обмінюватися персональними даними, в тому числі даними про осіб, які вчинили злочини або підозрюваних у вчиненні злочину, тільки за умови, що в країнах, які обмінюються подібними відомостями, дотримуються правові вимоги, запропоновані Конвенцією. Конвенція встановлює вимоги, що пред'являються до самих персональних даних, визначає принципи справедливого і законного збору та використання даних. Згідно ст. 2 Конвенції під персональними даними розуміється будь-яка інформація, що стосується визначеного або піддається визначенню фізичної особи. Для того щоб стати учасником Конвенції держава повинна гарантувати, що її національне законодавство містить основні принципи, що містяться в Конвенції, пов'язані з персональними даними кожного індивіда на їх території (ст. 4). Коротко характеризуючи зміст Конвенції, необхідно відзначити закріплення низки важливих, широко визнаних принципів охорони персональних даних (ст. 5), таких як:

- законність способів отримання персональних даних;
- їх зберігання для визначених і законних цілей, із заборону на використання, несумісне з цими цілями;
- адекватність обсягу даних цілям їх збору та зберігання;
- відповідність персональних даних дійсності, з регулярним їх оновленням, коли це необхідно;
- зберігання персональних даних у формі, що дозволяє ідентифікувати суб'єктів даних протягом строку, що не перевищує той, який виправданий метою їх зберігання [1].

Конвенція містить пряму заборону на автоматизовану обробку таких особливих категорій персональних даних як відомості про расову приналежність, про політичних, релігійних та інших переконаннях, про статеве життя, а також про судимості особи, за відсутності у внутрішньому праві відповідних гарантій їх охорони. Встановлюються вимоги щодо захисту інформації від випадкового або незаконного доступу, зміни та розповсюдження. Суб'єкти даних повинні бути забезпечені правами:

- знати про існування відповідного автоматизованого файлу, його основні цілі, а також – про місцезнаходження організації, що контролює ці дані;
- отримувати в розумні проміжки часу і без надмірних витрат підтвердження про факт зберігання автоматизованого файлу з персональними даними, а також зміст такого файлу в зрозумілій для суб'єкта формі;
- вимагати виправлення або видалення даних, якщо вони обробляються в суперечності з нормами національного законодавства, відповідного Конвенції;
- мати засоби правового захисту, у випадках недотримання перерахованих вище прав.

Значну загрозу представляє діяльність терористичних організацій, угруповань та окремих осіб, яка спрямована на насильницьку зміну основ конституційного ладу, дезорганізацію нормального функціонування органів державної влади. Не менш руйнівна екстремістська діяльність націоналістичних, релігійних, етнічних та інших організацій

і структур, спрямована на порушення єдності і територіальної цілісності держави, дестабілізацію внутрішньополітичної і соціальної ситуації в країні. Їх ідеї пропагуються в Інтернеті за допомогою функціонування сайтів та інших ресурсів екстремістського характеру. Терористичні і екстремістські організації знаходять своїх сподвижників і в соціальних мережах. Отримав розповсюдження, так званий, електронний джихад, або кібертероризм [2, с. 17]. У зв'язку з цим стає актуальним створення правових кордонів функціонування соціальних інтернет-мереж і віртуальної діяльності в рамках процедур притягнення до юридичної відповідальності і введення обмежень і заборон.

В силу специфіки Інтернету встановлення суб'єкта правопорушення пов'язане зі значними труднощами, зумовленими екстериторіальністю Інтернету і анонімністю великого числа його користувачів. Так, в березні 2000 р. у Франції був прийнятий закон, який передбачає обов'язкову реєстрацію всіх власників інтернет-ресурсів. Автори сайтів, що розміщуються на французьких серверах, повинні надавати свої особисті дані інтернет-провайдерам до того, як почне функціонувати інтернет-ресурс. За надання неповних або невірних відомостей про себе користувачам загрожує тюремне ув'язнення терміном на півроку. При цьому встановлено кримінальну відповідальність інтернет-провайдерів за надання хостингу користувачам, що не пройшли ідентифікацію.

У Великобританії діє Фонд інтернет-спостереження (Internet Watch Foundation – IWF), в роботі якого активну участь беруть провайдери інтернет-послуг Великобританії. Зокрема, при виявленні протиправного контенту в соціальних мережах IWF інформує про це інтернет-провайдера, на сервері якого розміщено відповідний інтернет-ресурс. З метою звільнення від кримінальної відповідальності інтернет-провайдер негайно повинен або видалити такий контент з сервера, або блокувати доступ до інтернет-ресурсу.

Розглядаючи питання відповідальності звичайних користувачів соціальних мереж за розміщення протиправної інформації, слід зазначити, що сутність порушень як в мережі Інтернет, так і поза цією сферою одна і та ж. У зв'язку з цим заходи відповідальності за правопорушення, передбачені діючим законодавством України, для фізичних осіб однаково застосовуються і до користувачів соціальних мереж. Так, згідно зі ст. 161 Кримінального кодексу України [4] за дії, спрямовані на збудження ненависті або ворожнечі, а також на приниження гідності людини або групи осіб за ознаками статі, раси, національності, мови, походження, ставлення до релігії, а також приналежності до якої-небудь соціальної групи, здійснені публічно або з використанням засобів масової інформації, передбачено кримінальну відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в силу потенційних загроз, що виникають у зв'язку з функціонуванням соціальних мереж та інших інститутів інтернет-комунікації, перспективним напрямком стає створення правових режимів прав людини в частині регламентації інтернет-відносин щодо поширення інформації при забезпеченні балансу інтересів всіх учасників такої комунікації і їх гармонізації з основами публічного правопорядку. При цьому окремі проблеми, наприклад захист репутації, охорона інтелектуальної власності, слід вирішувати в руслі вже сформованого галузевого регулювання, розвиваючи його з урахуванням специфіки інтернет-комунікації.

Список використаної літератури

1. Бачило И. Л. Правовое регулирование процессов информатизации. *Государство и право*. 2014. № 12. С. 72–80.
2. Гарасимчук О. І. Оцінка ефективності систем захисту інформації. *Вісник КНУ імені Михайла Остроградського*. 2016. № 1. С. 16–20.
3. Електронна демократія. URL.: <https://www.facebook.com/groups/edemocracyuagroup/?ref=share>
4. Кримінальний кодекс України. Редакція від 08.08.2021, підстава – 1684-IX, 1685-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Манев О. М. Понятие «Интернет» в законодательстве Украины. URL: <http://www.crime-research.ru/library/manaev.htm>
6. Новые нормы Евросоюза: знать, что знают о тебе. URL: <http://www.dw.de/a-16989778>

7. Список соціальних мереж. URL: <https://socialmedialist.org/spysoksotsialnykh-merezh.html>
8. Boyd D.M., Ellison N.B. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2008. № 13. P. 210–230.

References:

1. Bachilo I.L. (2014). Legal regulation of informatization processes. *State and law*. № 12. S. 72–80 [in Russian].
2. Harasymchuk O.I. (2016). Evaluation of the effectiveness of information security systems. *Bulletin of the Mykhailo Ostrogradsky Kyiv National University*. № 1. pp. 16–20 [in Ukrainian].
3. Electronic democracy. URL: <https://www.facebook.com/groups/edemocracyuagroup/?ref=share> [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Ukraine. Edition from 08.08.2021, basis – 1684-IX, 1685-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
5. Manev O.M. The concept of “Internet” in the legislation of Ukraine. URL: <http://www.crime-research.ru/library/manaev.htm> [in Russian].
6. New EU rules: know what they know about you. URL: <http://www.dw.de/a-16989778> [in Russian].
7. List of social networks. URL: <https://socialmedialist.org/spysok-sotsialnykh-merezh.html> [in Ukrainian].
8. Boyd D.M., Ellison N.B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. № 13. P. 210–230

Стаття надійшла 10.09.2021 р.

А. П. Орел, аспірантка

Научно-исследовательский институт информатики и права
 Национальный университет «Одесская морская академия»
 ул. Дидрихсона, 8, Одесса, 65029, Украина
 e-mail: a.orel8@outlook.com

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Резюме

Данная статья посвящена рассмотрению составных частей правового обеспечения прав человека в условиях развития социальных сетей. Рассмотрены вопросы правового статуса лиц – участников интернет-общения. К таким правам отнесены: право на объединение; право на свободу мысли и слова; информационные права, связанные с распространением, передачей, получением и использованием информации. Также, в данной статье освещены вопросы неправомерных проявлений, влекущие за собой нарушение законных прав и интересов. Для индивидуального пользователя это незаконный доступ к персональным данным, разглашение конфиденциальной информации; диффамация; нарушение авторских прав; мошенничество, неправомерное использование банковских данных и др. Освещены вопросы безопасности персональных данных пользователей социальных сетей. Основным нормативно-правовым актом, который действует сегодня в сфере защиты персональных данных в сети Интернет, является Конвенция Совета Европы о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных. Определено, что в силу потенциальных угроз, возникающих в связи с функционированием социальных сетей и других институтов интернет-коммуникации, перспективным направлением становится создание правовых режимов прав человека в части регламентации интернет-отношений по распространению информации при обеспечении баланса интересов всех участников такой коммуникации и их гармонизации с основами публичного правопорядка. При этом отдельные проблемы, например защита репутации, охрана интеллектуальной собственности, следует решать в русле уже сформированного отраслевого регулирования, развивая его с учетом специфики интернет-коммуникации.

Ключевые слова: социальные сети, интернет-коммуникации, участники интернет-общения, правовое обеспечение, мошенничество, права человека.

H. P. Orel, Graduate Student
of the Research Institute of Informatics and Law
National University «Odessa Maritime Academy»
the Department of Maritime Law
Didrikhson Str., 8, Odessa, 65029, Ukraine
e-mail: a.orel8@outlook.com

LEGAL ENVIRONMENT OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL NETWORKS

Summary

This article is devoted to the consideration of the components of the legal provision of human rights in the development of social networks. The issue of the legal status of persons – participants of Internet communication is considered. Such rights include: the right to association; the right to freedom of thought and speech; information rights related to the dissemination, transmission, receipt and use of information. Also, this article covers the issue of illegal manifestations that entail violations of legal rights and interests. For an individual user, this is illegal access to personal data, disclosure of confidential information; defamation; copyright infringement; fraud, misuse of bank data, etc. Covers the security of personal data of users of social networks. The main legal act in force today in the field of personal data protection on the Internet is the Council of Europe Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. It is determined that social networks strengthen the right to participate in the management of state affairs, including through free elections, providing additional opportunities for public debate, improving their quality, stimulating democratic processes, activity, initiative, awareness and involvement of citizens in issues related to related to public administration. It is stated that due to the potential threats arising in connection with the functioning of social networks and other institutions of Internet communication, a promising direction is the creation of legal regimes of human rights in terms of regulating Internet relations to disseminate information while ensuring the balance of interests of all participants. and their harmonization with the basics of public order. At the same time, certain problems, such as reputation protection, protection of intellectual property, should be solved in line with the already established sectoral regulation, developing it taking into account the specifics of Internet communication.

Keywords: social networks, Internet communications, participants of Internet communication, legal support, fraud, human rights.